

Марко С. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Львівського державного університету внутрішніх справ

Якимова С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНІЙ ПОВЕДІНЦІ В УКРАЇНІ

GENERAL SOCIAL FACILITIES OF CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF CORRUPTION BEHAVIOR IN UKRAINE

У статті розглянуто теоретичні засади загальносоціального запобігання корупційній поведінці. Визначено особливості загальносоціальних заходів запобігання корупційній поведінці. Акцентується увага на важливості використання можливостей впливу громадянського суспільства на формування й утвердження в соціумі норм законослухняної поведінки, нетерпимості до будь-яких проявів корупційної поведінки на усіх рівнях і в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

Ключові слова: корупційна поведінка, загальносоціальні заходи, громадянське суспільство, ефективне управління, демократія, правова держава.

В статье рассматриваются теоретические основы общесоциального предотвращения коррупционного поведения, определены особенности общесоциальных мер предотвращения коррупционного поведения. Акцентируется внимание на возможностях использования влияния гражданского общества на формирование в социуме норм законопослушного поведения, непримиримого отношения к каким-либо проявлениям коррупционного поведения на всех уровнях и во всех сферах жизнедеятельности украинского общества.

Ключевые слова: коррупционное поведение, общесоциальные меры, гражданское общество, эффективное управление, демократия, правовое государство.

The article considers the theoretical foundations of General social prevention of corruption behavior. The features of General social measures to prevent corrupt behavior are determined. Attention is accented on the importance of the use of influence of civil society on the formation and approval in the society norms of lawful behaviour, intolerance to any displays of corruption behavior on all levels and in all spheres of vital functions of Ukrainian society.

Key words: corruption behavior, general social measures, civil society, effective governance, democracy, legal state.

Корупція, як комплексне негативне соціально-правове та морально-психологічне явище, не існує відокремлено від поведінки людей і їх діяльності. У державах із високим рівнем толерантності до корупції, у т. ч. в Україні, корупційна поведінка поступово перетворюється із соціальної аномалії у звичний спосіб розв'язання нагальних життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини суспільства [1, с. 181]. З іншого боку, корупційна поведінка є проявом девіацій і потребує адекватного реагування з боку держави, у т. ч. кримінологічними засобами. Кримінологія, як наука про злочинність, злочинну поведінку та явища, з ними пов'язані, підпорядкована конкретній меті – удосконаленню сучасної практики протидії, зокрема корупційній поведінці. У кримінологічній теорії протидії акцентується, що запобігання як вид соціальної практики передбачає системну діяльність, підпорядковану зниженню рівня й суспільної небезпеки злочинності, недопущенню вчинення злочинних проявів; локалізацію чи мінімізацію злочинних наслідків. Специфічним інструментарієм кримінологічної протидії є запобігання як системна діяльність, спрямована на виявлення й усунення

криміногенних факторів, які детермінують злочинність і злочинні прояви, у т. ч. корупційного характеру. Система заходів, спеціально націлених на виявлення й усунення криміногенних чинників, що детермінують корупційну поведінку, ототожнюється з кримінологічним запобіганням. Водночас його ефективність багато в чому забезпечуються розробкою та впровадженням ефективних загальносоціальних засад запобіжної діяльності. Як засвідчує практика, сучасна антикорупційна стратегія сконцентрована на репресивних і превентивних заходах щодо осіб, які допускають корупційну поведінку. В силу суб'єктивно-об'єктивних чинників втілення відповідних заходів не завжди досягає поставленої мети – зниження рівня корупційних загроз, зважаючи на загальний розбалансований стан сучасного українського суспільства. Відтак, як видається, не завжди ефективна реалізація спеціальних заходів протидії проявам корупційної поведінки пов'язана з недооцінкою важливості загальносоціальної складової частини в системі кримінологічного запобігання корупційній поведінці в Україні. Отже, наукова розробка загальносоціальних засад кримінологічного запобігання корупційній поведінці є актуальним

завданням на сучасному етапі юридичної практики у цьому напрямку протидії.

Численні аспекти комплексної проблематики протидії корупційній поведінці в Україні знайшли своє висвітлення у значній кількості наукових праць В. Авер'янова, О. Андрійко, Л. Багрій-Шахматова, З. Зегиней, О. Кальмана, Н. Онищенко, А. Музики, М. Мельника, М. Хавронюка, В. Шкарупи, Х. Ярмачі та низки інших провідних учених. Відповідна проблематика, зазвичай, досліджувалася крізь призму генезису поняття корупційної поведінки, розробки системи заходів попередження, вдосконалення кримінально-правового регулювання протидії корупції, окремих аспектів кримінологічного аналізу корупції та її окремих проявів тощо.

У сучасних наукових розробках було сконцентровано увагу на вдосконаленні правових засад протидії корупційній поведінці в Україні, ретельній розробці новітніх спеціальних антикорупційних технологій протидії, втілених у спеціальних заходах щодо осіб, які допускають корупційну поведінку. Натомість актуальні проблеми загальносоціального забезпечення кримінологічного запобігання корупційній поведінці не отримали адекватного відображення у наукових працях, що негативним чином позначається на сучасній антикорупційній юридичній практиці в Україні.

Мета статті полягає у розробці загальносоціальної складової частини кримінологічного запобігання корупційній поведінці в Україні.

Загальносоціальні заходи кримінологічного запобігання злочинним проявам охоплюють широкий спектр економічних, соціальних, політичних, виховних, культурологічних, правових та інших заходів, які покращують якість життя в суспільстві, сприяють зміцненню його моральних засад. Такі заходи розробляються і реалізуються без урахування кримінологічної інформації та містяться у програмах і планах соціально-економічного розвитку регіонів держави, програмах підтримки соціально-незахищених верств населення тощо. Особливістю загальносоціальних заходів запобігання корупційній поведінці є їх спрямованість на стабілізацію політичної ситуації в державі, підвищення економічного та життєвого рівня населення, зміцнення атмосфери духовності у суспільстві [2, с. 83–85].

Стратегічним напрямком загальносоціального забезпечення кримінологічного запобігання проявам корупційної поведінки є розбудова громадянського суспільства, що має включати два комплексні напрями: 1 – формування незалежних від держави засобів масової інформації (далі – ЗМІ); 2 – розбудову державних інституцій, які на засадах доброчесності зможуть ефективно протидіяти корупційній поведінці.

Незалежні й незаангажовані ЗМІ покликані піднімати у суспільстві дух нетерпимості до корупції, викриваючи у цьому посадових осіб, особливо політиків, а також активніше виявляти окремі факти корупції, надаючи їм розголосу й осуду. Для цього журналістам необхідно полегшити доступ до інформації про діяльність державного апарату. У розвинених

державних прийняті спеціальні закони, що примушують державних службовців надавати журналістам та іншим громадянам всю інформацію, яку вони зажадають, крім тієї, що не підлягає вільному поширенню на підставі закону. Авторитетні міжнародні організації закликають скасувати цензуру, зробити ЗМІ фінансово незалежними від державних органів.

З іншого боку, потребують розбудови державні інституції, які б мали можливість здійснювати ефективну протидію корупції, спираючись на ефективний механізм розподілу влади. Незалежні суди повинні мати можливість виносити неупереджені рішення у справах про корупцію в органах влади. Законодавчі органи як самостійна гілка влади мають приймати нормативні акти, що обмежують корупцію, і контролювати роботу виконавчих органів. Не менш важливим є створення незалежних парламентських комісій із розслідування фактів корупції високопосадовців. В середині виконавчих органів доцільно виділяти незалежні структури, які здатні здійснювати контроль за діяльністю державних службовців і виявляти факти корупції.

Вся робота державного механізму повинна спиратися на принципи прозорості, підзвітності суспільству, відповідальності перед ним на основі панування букви закону. Посиленню контролю за роботою державних органів сприятиме спрощення процедури їх діяльності, забезпечення гласності їх здійснення, ознайомлення громадян із розподілом компетенцій.

Відкритість процедури формування державного бюджету має передбачати заохочення участі громадян у його обговоренні та контролі за виконанням. Щоб приватним фірмам ускладнити виділення коштів на здійснення підкупу посадових осіб, світовим співтовариством пропонується для всіх держав вводити міжнародно визнані процедури бухгалтерського обліку.

Найефективніша протидія корупції може бути забезпечена на шляху визначення можливостей впливу на систему суспільних відносин (соціально-економічних, суспільно-політичних, соціально-правових і т. п.). Для цього важливо використання можливостей впливу громадянського суспільства на формування та затвердження в соціумі норм законослухняної поведінки, нетерпимості до фактів корупційної поведінки.

До системи заходів загальносоціального запобігання можна включити заходи інституційної політики, що передбачають формування ефективної системи соціально-економічних, економіко-правових і політико-економічних відносин як у просторі макроекономічного управління, так і в усіх інших сферах державного та політичного управління і влади. Для цього, зокрема, видається доцільним:

- використання економічних методів протидії – налагодження збалансованої системи вигод і витрат (ризиків) для суб'єктів державної і муніципальної служби залежно від обраної стратегії поведінки (законослухняної або корупційної) тощо;

- використання заходів адміністративного й організаційно-управлінського порядку (подальшу мі-

німізацію можливостей чиновників безконтрольно розпоряджатися об'єктами власності, усунення адміністративних бар'єрів для розвитку підприємництва та вільної конкуренції, інституційна розбудова апарату державного управління в напрямку координації зусиль і матеріальних ресурсів у протидії корупції).

З метою формування єдиної загальнонаціональної антикорупційної політики доцільними будуть заходи інфраструктурного характеру:

- формування кримінологічно «прозорого» механізму розробки і прийняття законодавчих актів, заснованого на принципах гласності роботи «законодавця»;

- організація на всіх рівнях системи постійно діючого моніторингу ділової корупції у різних ешелонах державного управління, включаючи сферу макроекономічного управління господарством;

- розвиток мережі антикорупційної підготовки кадрів для системи державної і муніципальної служби у вишах, а також введення у вишах спеціальних навчальних курсів з антикорупційної політики для підготовки юристів, соціологів, політологів, економістів, психологів;

- організація просвітницької роботи з населенням шляхом проведення широкомасштабних антикорупційних кампаній із залученням ЗМІ. Такі заходи сприятимуть активізації громадянського суспільства щодо протидії тотальному поширенню корупційної поведінки.

Як антикорупційний чинник, слід враховувати можливості України у зв'язку з її вступом у СОТ, що сприяє переходу на міжнародну систему фінансової звітності. Це робить значно прозорішим роботу бізнесу банків та інших ринкових інститутів, що неминує сприяє виходу з «тіні» суб'єктів підприємництва та фінансових установ. Крім того, облік міжнародних стандартів у формуванні засад правової державності та громадянського суспільства, з притаманною їм системою демократії, гласності, відкритості та підзвітності суспільству владних інститутів, дозволяє принципово знизити рівень криміналізації структур державного управління [3].

На загальносоціальному рівні, із формуванням нової парадигми кримінологічного запобігання корупційній поведінці, варто розвивати такі її визначальні антикорупційні засоби, як: а) *демократія* з її інформаційною прозорістю та відкритістю; б) *правова держава*, що передбачає принципи верховенства права поділу влади і її підконтрольність суспільству, рівності усіх без винятку перед законом; в) *громадянське суспільство* з його можливостями контролю діяльності держави і держструктур. Необхідно задіяти потенціал усіх трьох складових частин і почати формування кримінологічно ефективної системи суспільних відносин, що може реалізувати на практиці ідеали свободи, рівності і справедливості.

У контексті загальносоціальних засад кримінологічного запобігання корупційній поведінці неабиякого значення набуває формування ефективних норм і цінностей масової свідомості. Найбільш конструктивним видається виділення трьох парадигм прозо-

рості, що охоплюють всі адміністративні відносини в державі: прозорість у сфері державного управління (політичний менеджмент); прозорість в економіці (економічний менеджмент); прозорість у сфері правоохоронної діяльності. Введення механізмів прозорості у систему політичного менеджменту, як на макро-, так і на макрорівні, дозволяє оформитися політичній бюрократії у вигляді своєрідного суб'єкта індустрії послуг, стверджуючи пріоритети громадянського над державним. У цьому сенсі європейська практика рекомендує: розвивати й надалі чіткий механізм прийняття рішень, що виключає будь-який тиск на чиновника ззовні; публікувати рішення з ключових питань політичного адміністрування; систематично підвищувати кваліфікацію політичних менеджерів з обов'язковим вивченням етичного кодексу професійної діяльності; посилювати відповідальність адміністраторів усіх рангів за розвиток корупційних тенденцій у межах їх компетенції. Зважаючи на ці заходи, система державного управління стане значно «прозорішою», що стимулюватиме її саморозвиток на новій моральній основі.

Економічний менеджмент характеризується значно більшими можливостями незаконного збагачення і, як наслідок, адекватною корумпованістю, оскільки безпосередньо пов'язаний із розмаїттям фінансової діяльності за умови яскраво вираженої корпоративності суб'єктів економічного господарювання. У цьому напрямку доцільно:

- 1) конструктивно реформувати правову базу економічної модернізації, сформувати широку мережу комплексних галузей права (в т. ч. і «ділового права»), що охоплюють всі можливі сегменти господарського життя суспільства;

- 2) змінити структуру економічної взаємодії в суспільстві і забезпечити подальшу прозорість механізму перерозподілу власності, регламентацію і підконтрольність проходження цінової інформації, що сприятиме не лише цінновій стабільності, а й зниженню корупційних ризиків;

- 3) формувати відповідний моральний клімат господарювання з філософією економічної відкритості для суспільства.

Відповідної перебудови потребує й система органів влади [3]:

- *органів виконавчої влади* (оптимізація чисельності державного апарату, удосконалення нормативно-правових актів у сфері державної служби, реформування системи оплати праці державних службовців, розвиток правового інституту ротації кадрів державних службовців, удосконалення правового механізму проведення атестації державних службовців; затвердження типових регламентів роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади в цілях більшої чіткості організації діяльності апарату, підвищення персональної відповідальності працівників за доручену ділянку роботи, запровадження диверсифікованої системи громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади з метою забезпечення прозорості їх діяльності, мінімізація можливостей функціональних конфліктів

у діяльності органів виконавчої влади, насамперед, у зв'язку з поєднанням контрольно-дозвільних і господарських функцій; обмеження сфер застосування дозвільних процедур чи їх спрощеність і прозорість; активніше запровадження системи електронного документообігу й електронного цифрового підпису з метою мінімізації ділових контактів осіб із чиновниками тощо;

– *виборчих органів* (започаткування процесу кодифікації виборчого законодавства; запровадження ефективного механізму контролю за фінансуванням виборчих кампаній і діяльності політичних партій; створення правових засад лобістської діяльності як основної умови існування прозорості і доброчесної системи вираження інтересів у державних органах; ширше інформування громадськості про розроблені законопроекти з одночасним їх залученням до громадського обговорення тощо);

– *органів судової влади* (подальше закріплення на законодавчому рівні принципів кадрової роботи, процедури добору кандидатів на посади суддів і вимоги до їх освітньо-кваліфікаційного рівня, професійної підготовки, особистісних якостей і здібностей, удосконалення механізму оцінювання їх фаховості, сприяння тощо);

– *інституції громадянського суспільства* (законодавче закріплення прав, повноважень інституцій громадянського суспільства; удосконалення правового захисту джерел журналістської інформації; розв'язання конфлікту інтересів держави і суспільства

в аспекті поширення інформації ЗМІ; вирішення проблеми неадекватності судових заходів щодо обмеження свободи вираження поглядів і подання інформації; активізації інформаційного обміну між громадськими організаціями, іншими інститутами громадянського суспільства, ЗМІ, органами державної влади й органами місцевого самоврядування тощо).

У проєкті Глобальної Програми проти корупції ООН пропонуються такі інструменти створення антикорупційних інститутів: омбудсмен; неупереджені, чесні та незалежні органи правосуддя; кодекс поведінки; Координаційна рада боротьби з корупцією, що забезпечує громадський нагляд за реалізацією антикорупційної стратегії; Генеральний аудитор, що забезпечує професійний і незалежний нагляд за діями органів влади в ході аудитів і перевірок; реформа державної служби на засадах доброчесності і результативності діяльності; Спеціалізована незалежна антикорупційна комісія з повноваженнями розслідування та запобігання корупційній поведінці [4].

Запропоновані заходи загальносоціального характеру не є вичерпними. Їх застосування, з одного боку, створює передумови для ефективної діяльності спеціальних суб'єктів протидії корупційній поведінці; а з іншого – мотивує особистість до вирішення проблемних життєвих ситуацій без використання можливостей корупційної поведінки. Значна частина таких заходів унеможлиблює корупційну поведінку, а також знижує можливість її проявів на побутовому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 181–188.
2. Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений (вопросы теории). Львов: «Выща школа», 1976. 193 с.
3. Антикоррупционный набор инструментов. Комитет ООН по контролю над наркотиками и предупреждению преступности. Глобальная программа против коррупции. URL: http://nnov.nnov.ru/studunit/Anticorr_nabor_instrumentov.pdf.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 р. Голос України. 16 листопада 2006 р.